

**MEHMED RÂŞİD EFENDİ’NİN, “NAZİDE” KASİDESİNİN, ESKİ
TÜRK, ARAP VE ACEM KÜLTÜR TARİHİNDEN TAŞIDIĞI İZLER***

**The Prints Which Brought From The Old Turkish, Arabic Culture History
Of Mehmed Raşid Gentelman’s “Nazide” Qasida**

Dr. Kaşif YILMAZ**

ÖZ

Yazımıza Râşid Efendi’yi kısaca tanıttıktan sonra, şâirin bu kasideyle ne yapmak istediğini söylediği girizgâh (konuya geçiş beyti) beyti ile başlayıp, medhiye bölümünden; peygamberlerden ve peygamberimizden, dört halifeden, sahabelerden ve peygamberimizin kızı, Hz. Ali’nin hanımı Hz. Fâtıma’dan bahseden 5. 6. 7. 8. 9. 10. beyitler ele alındı.

Yine kasidenin medhiye bölümünden; Osmanlı’dan, Osmanlı Padişahı’nın tutumundan, Ziyâ Paşa’nın Kıbrıs Mutasarrıflığına tayininden bahseden 11. 14. 15. beyitler incelendi.

Aynı bölümden Arap kültür tarihinden bahseden 17. 18. 19. beyitler üzerinde duruldu. Bu bölümün 23. beytinde Türk kültürünün İslâmiyet öncesi durumuyla ilgili gelenek ve kültür kavramları diğer kaynaklardan alınan bilgilerin paralelinde yorumlandı.

27. beyitte, Osmanlı Padişahı Abdulaziz’in Mekke ve Medine halkına cömertçe yardımları dile getirildi.

29. beyitte, Osmanlı Hânedanı ile beraber tarih sahnesine çıkan ve uzun zaman vezir-i âzamlık makamını ellerinde tutmuş olan bir Türk ailesi hakkında verilen bilgiler üzerinde duruldu.

Yukarıda belirtilen Türk, Arap, Acem tarih ve kültürleriyle ilgili 31. 32. 33. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 51. 52. 59. 61. 67. 68. 70. 71. 73. 76. 77. 78. 79. 81. 89. 91. beyitler üzerinde çalışılıp çıkarılan gerekli bilgiler okuyucuların dikkatine sunuldu.

Anahtar Sözcükler: Kaside Türk, Arap, Acem, İnanç, Tarih, Kültür.

ABSTRACT

After having introduced Raşid Gentelman in short, beginning our writing with the couplet of the introduction to the subject on which he said what he wanted to do with this qasida, from the chapter of praising; the couplets of 5th, 6th, 7th, 8th, 9th, 10th which mention about prophets and our prophet, four caliphs, the companions of the prophet and our prophet’s daughter, Hz. Ali’s wife Hz. Fatma have been taken in hand.

Again from the praising chapter of the qasida; the couplets of 11th, 14th, 15th which mention about Ottoman, the behaviours of the Sultan

* Bu çalışma, Mayıs 23-25 / 2005 tarihinde, Girne Amerikan Üniversitesince hazırlanan “Türk Dili ve Kültürünün En Eski Dönemleri - Tarih Gelişme Çizgisi – Kıbrıs’a Ulaşması – Bugünkü Durumu Uluslar Arası Bilgi Şöleni’nde sunulan bildiri metnidir.

** Lefke Avrupa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrt. Üyesi.

of the Ottoman Empire, the appointment of Ziya Pasha's to the Cyprus administration have been studied.

From the same chapter on the couplets of 17th, 18th, 19th which mention about Arabic culture history have been considered.

On the 23rd couplet of this chapter the concepts of tradition and culture related to the position of Turkish culture prior to Islam have been commented in the light of the information taken from the other sources.

On the 27th couplet, the helps of the Sultan of Ottoman Empire generously to the people of Mekke and Medine have been caused to talk.

On the 29th couplet, the information given about a Turkish family which appear in the scene of history with the Ottoman family and hold the post of Head Ministry for a long time have been considered.

Identified above the couplets of 31st, 32nd, 33rd, 37th, 38th, 39th, 40th, 41st, 42nd, 43rd, 44th, 45th, 46th, 47th, 48th, 49th, 51st, 52nd, 59th, 61st, 67th, 68th, 70th, 71st, 73rd, 76th, 77th, 78th, 79th, 81st, 89th, 91st related to Arab, Persian history and culture have been studied on and the necessary information have been presented to the attentions of the readers.

Keywords: Qasida, Turks, Arab, Acem, Believe, History, Culture

Mehmed Râşid Efendi : XIX. Asır Dîvan şairlerimizdendir. Fâtîm Tezkiresinde verilen bilgilere göre; Maliye Mektubî Kalemî'nde çalıştı. Sonra, Şûrâ-yı Askerî'ye geçti. Ordu-yı Hümâyûn Başkatipliği yaptı. Özel bir memuriyetle Eflak ve Boğdan'a gitti. İstanbul'a dönüşünde Mektubî Seraskerî Odası'na girdi. Sisam'da çalıştı. Vidin Eyaleti Meclis Reisliği'ne, Niğde, Semakov ve Amasya Kaymakamlığı'na tayin edildi. Şiirleri vardır. Kasideleriyle tanınmıştır.

Türk Dîvan şiirinin kökleri İslâm öncesi Arap şiirine kadar çıkar. İslâmdan sonra bu şiir tipi Arap edebiyatında gelişmiş, İranlılar, Türkler ve Hintlilerin bir kısmı Müslüman olduktan sonra bu milletlerin de katkıları ile klâsik şeklini almıştır. İslâm dünyasının bin yıldan beri tek şiir tipi olan Dîvan şiirinde kaynaklar, dünya görüşü, hayat felsefesi, şekiller, temalar, motifler müşterektir. Dîvan şiirinin ana kaynağı Kur'an, hadîs, peygamberler ve evliyanın hayatları, İslâm büyüklerinin sözleri, enbiyâ kıssaları, mucizeler, mitolojik şahsiyetler ve efsânevî kahramanlardır.²

İncelediğimiz bu kasidede³ Mehmed Râşid Efendi, Sultan Abdülaziz'i Divan gelenekleri içinde büyük mübalağalarla över, klâsik kahramanlarla

² İ. Hilmi Soykut, *Türk Şiirinde Unutulmaz Mısralar*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1968, s. IV

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Plan Proje Kataloğu Genel Sıralama 1088 numarayla "Burdur Kaymakamı Mehmed Raşid Efendi'nin Sultan Abdülaziz için yazdığı kaside 1289 nolu" özetiyle kayıtlı kaynaktan alınmıştır.

⁴ Ahmet Talât Onay, (Hzl Cemal Kurnaz), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 9

karşılaştırır ve padişahı onlardan üstün gösterir. Ayrıca, peygamberlerin ve tarihteki ün sahibi devlet idarecileri ve başkanlarının hizmetlerinde bulunan şairler ve diğer hizmet erbabından söz ederken, bu kişiler eğer Abdülaziz'in hizmetinde de bulunmuş olsalardı, ondan ziyâdesiyle memnun olacakları fikrini ileri sürer.

İran kültüründen bazı kahramanlar bizim şiiirlerimize de geçmişlerdir. Türk erlerini, İran hükümdar ve kumandanlarına benzetmek nedense hoşla gitmiş, kimse sesini çıkarmamıştır. Halbuki, bizim şairlerimiz, Acemlerin merhum ve mübalağalı şahısları yerine Türk kahramanlarını, Türk büyüklerini ele alsalardı, bizim edebiyatımız ve kültürümüz gelişir, zenginleşirdi. Arada bazı şairlerimiz İran kahramanlarını hafife alıp, hor görmüş olmalarına rağmen onların da genel temâyüllerden ayrılmadığı eserlerinden anlaşılmaktadır.⁴ (Bu kasidenin şairi de, aynı düşüncelere yakın olan fikirlerini 46. 47. 48. ve 49. beyitlerde belirtmektedir.) Bu anlamda Nâbî'nin şu beyti dikkate değer:

Katı hâyidedir evsâf-ı Ferîdûn u Peşeng
Katı pejmürdedir ahvâl-i Kubâd ü Behrâm

“Kubâd ve Behrâm'ın durumları, kesin pejmürdedir. Ferîdûn ve Peşeng'in hâl ve hususiyetleri, kesin eskimiştir.”

Nedim'in haklı olarak dediği üzere Ali Paşa gibi bir Türk vezirinin kahramanlıklarını bilenler bütün İran şahlarının kahramanlıkları hakkındaki rivayetlere gülerler:

Sıfat-ı rezmini gûş edene suhriyye gelir
Harf-ı Dârâ vü Sikender sühan-ı Gîv ü Peşen

Sadr-ı Cem-kevkebe kim na'lçe eyler bulsa
Mûze-i pâyine ebrûlarını Rûyinten

“Cem tantanalı Ali Paşa'nın çizmesini bulsa İsfendiyar (Rûyinten) kaşlarını na'lçe ederdi”. (Kaşlarının nalçeye benzetilmesi tuhaftır. İran'a ait resim ve minyatürlerde kahramanların, pehlivanların kaşlarında bıyıkları kadar kalın ve uzun görüldüğü için ihtimal Nedim bu münasebetle nalçeye işaret etmiştir.) Nedim ayrıca, Dâmâd İbrahim Paşa hakkında :

Âsaf-ı ahd ki ikbâl ü celâlin görse
Cem ü Dârâ sözü Şehnâme'de efsâne gelir

diyerek Şehnâme kahramanlarının hayâlî ve efsâne olduğunu söylüyor. Arap ve Acem büyüklerini hafife alan, küçümseyen Nedim, bütün çapkınlıklarına rağmen – kim ne derse desin – mutaassıp bir Türkçüdür. Parmak hesabıyla şiiiri

divan edebiyatına sokmuş; kendinden sonra hece vezniyle şiir yazan Âkif Paşa ve emsali divan şairlerine o rehber olmuştur.⁵

Şimdi Râşid Efendi'nin, Sultan Abdülaziz'i hayır-dualarla ve derin düşünceler ihtiva eden yüksek fikirlerle, ismine yaraşır bir şekilde övdüğü,107 beyitlik "Nazîde" kasidesinin konuyla ilgili beyitleri üzerinde durmak istiyorum.

Kasîde-i Nazîde Ma'a Târîh-i Sâl Der-vasf-ı Sultân Azîzü'l- Ensâl

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

1. *Hudâ mes'ûd ede nev-sâlini Abdülazîz Hân'ın*
Mübârek eylesin âsâlini Abdülazîz Hân'ın

"Allah, Abdülaziz Hân'ın yeni yılı (cülusunun, tahta çıkmasının onuncu yılı)'nı mutlu, hayırlı edip onu, daima uğurlu, hayırlı kılsın". (Abdülaziz'in tahta çıkış tarihi 1861; bu kasidenin yazılış tarihi ise, H. 1289 – M. 1871-1872 tarihidir).

2. *Îlâhî her dakîka sa'd ü her sâ'at azîz eyle*
Şeb ü rûz ü meh-i ikbâlini Abdülazîz Hân'ın

"Rabbim, Abdülaziz Hân'ın tâlih ve bahtının açılması ayını (işlerinin yolunda gitmesi için) gece ve gündüz, her saat, kudret ve celal sahibi, her dakika uğurlu eyle."

azîz: kıymetli, kıymetli; hürmetli, muhterem; çok seçkin; kuvvet, kudret ve celâl sahibi; (Azîzü'l-lah= Tanrının adlarındandır. Abdülazîz= velî, keramet sahibi mübârek zât.)

3. *Müyesser eyle Yâ Rab müşkilât-ı dehri Sultân'a*
Atâ kıl ahsen-i âmâlini Abdülazîz Hân'ın

"Ey Allah'ım Sultân'a, dünyanın zorluklarını (zor işlerini) kolay kıl, Abdülaziz Hân'ın isteklerini yerine getir. (çok güzel dileklerini ona ihsân et)".

4. *Le'âlî-i senâ-yı Şâh'ı silk-i nazma çek ey dil*
Kelâmunla hayâtı tâzelensin nev' -i insânın

"Ey gönül, Pâdişâh'ı öven inci gibi şiirlerini, şiir ipliğine öyle diz ki, sözlerinle insan neslinin hayatı tazelensin".

Bilindiği gibi, divan şiirinin kaynaklarından biri de, peygamberler ve onların sözleridir. Bu anlamda kasidenin beşinci beytine bakalım:

5. *Halîl'i evliyânın bahtiyârânın celîlidir*
Vekîli Mustafâ'nın sâye-i memdûdu Yezdân'ın

⁵Ahmet Talât Onay, *Age*, s. 11, 14

“Velilerin hâlis dostu, talihlilerin en büyüğü, Hz. Muhammed Mustafa'nın halifesi ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir”.

Halîl : Hz. İbrahim'in diğer adı olduğu gibi, hâlis dost mânâsına da gelir. “Burada, dost anlamında, telmih yapılmıştır.”

(Hz. İbrahim çok zengindi. Onun nimetini yemeyen, lûtfunu görmeyen yoktu; sarfettikçe artardı. Hâlâ halk arasında “Allah Halil İbrahim bereketi versin” duası edilir. Ayrıca, oğlu İsmail'i kendi eliyle – Allah'ın emriyle – kurban ederken, Allah tarafından fidye olarak bir koç kesmesi emredildiğinden İsmail'in kurtulduğu hakkındaki meşhur menkıbesi ve Nemrûd (Bâbil hükümdarlarından) Hz. İbrahim'i yakalatıp mancınıkla ateşe attırması, rivayete göre İbrahim – Allah'ın emriyle – ateşte yanmamış, ateş gülbahçesi olmuş, Nemrûd da sivrisinekler tarafından öldürülmüştür.)

Yine bu beyitte; Peygamberimiz, Hz. Muhammed'in şu hadisine telmih yapılmıştır. “Adaletli sultan, yeryüzünde Allah'ın gölgesi ve mızrağıdır.” (Veya “Sultan, Allah'ın yeryüzünde gölgesidir, her mazlum ona sığınır”. Ahmed Paşa da ; “Zıll-i Hak Sultan Muhammed Han ki olmuştur anun - İşığı toprağının her zerresi enver güneş” beytinde, “Hakkın gölgesi olan Sultan Mehmed Han ki onun eşiği toprağının her zerresi parlak bir güneştir” demiştir. Halifelik, Osmanlılara Yavuz Sultan Selim zamanında (29 Ağustos 1516) geçmiştir. Bundan sonra Osmanlı padişahları halife sayılmışlardır. Bu beyitte, şair Sultan Mehmed'i halife olarak görüyor.)⁶ Peygamberlerden sonra şair, dört halifeden ve sahabeden de şöyle bahsediyor:

6. *Şehenşâh-ı sahîhü'l-itikâda nusret eylerler
Bu Hâkân'ı sever Siddîk-i dîn Fârûk'ı Deyyân'ın*

“Doğru itikâd sahibi olan, pâdişahlar pâdişahı bu Hâkân'ı, dîni tasdik eden (yaşlı erkeklerden ilk müslüman olan, İslâm âleminin ilk halifesi ve Hz. Muhammed'in vefâlî dostlarından) Hz. Ebûbekir, (en büyük adâlet sahibi) Allah'ın adâletini tam olarak yerine getiren Hz. Ömer, sever ve yardım ederler”.

Siddîk: tasdik eden; Hz. Ebubekir'e verilen lakap.

Farûk: Hz. Ömer'in lakabı; haklıyı haksızı ayırmakta pek mahir olan; adâleti tam yerine getiren.

Deyyân: Tanrı; mükâfatlandırıcı veya cezâlandırıcı, hâkim.

7. *Ayân etmezdi nûru sînesinden cedd-i a' lâsı
Semiyü ü lem' adârı olmasaydı İbn-i Affân'ın*

⁶Turgut Karabey, *Ahmet Paşa, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yayınları Ankara 1999, s. 60

“Eğer, Affân'ın oğlu (Hz. Osman), (onun) adaşı ve nûrunun kaynağı olmasaydı, Osman Gazi (o) nûru sinesinde (gönlünde, göğsünde) saklar ve belli etmezdi”.

cedd-i a'lâ: bir henedânın başı olan zat; Osmanoğulları'nın cedd-i a'lâsı Osman Gazidir.

Affân: Hz. Osman'ın babası.

8. *Neval-i hürmeti tatyib eder eşraf ü sâdatı*
Aliyyü'l-Murtazâyı şâd eder hâli bu Sultân'ın

“Saygı ihsanı şerefli seyyidleri hoşlandırır; Sultanın bu hali Hz. Ali'yi şâd eder.”

(Sultanın, eşraf ve sadata hürmet göstermesinin, onları hoşnut ettiğini, dolayısıyla Hz. Ali'yi de memnun ettiğini söylüyor.)

eşraf: şerifler, peygamberlerden inenler, “şeref sahipleri, asil, ileri gelen, soyunda şeref bulunan” bu mânâ ile başlıca cem'i “eşraf” kullanılır. Hz. Hasan yoluyla Peygamberden inenler veya bu iddiada bulunanlar (bu mânâ ile cem'i “şürefâ” gelir ve şerîf, şerîfe denir).

Eşraf ve sâdat sözleri; 1. şerefli, ileri gelen (bir soy), 2. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in nesli. Olarak ikişer mânâda “teviriyeli” kullanılmış.

Hz. Ali'nin lakabı “Aliyyü'l-Murtazâ” ile Hz. Ali'ye “telmih” yapılmış.

9. *Sadiki âl ü eshâb-ı kirâmın zât-ı ulyâsı*
Vedüdüdür vedîdânın adûsu ehl-i udvânın

“Yüce Pâdişâh'ın, gerçek dostları; Hz. Muhammed'in âilesi ve sahabeleridir. O, zâlimlerin (zulm ehlinin) düşmanı, dostlarının dostudur. (çok şefkatlisidir)”.

Eshâb-ı kirâm: Hz. Muhammed'in sahâbeleri.

10. *Şeref-efzâ-yı eşraf-ı zamâne me'men-i mâne*
Muhibbîdir Benî-Zehrâ-yı Behrâ vü Bahârân'ın

“Yaşadığı zamanın şereflilerinin ve itibar sahiplerinin emin makamı, sığınılacak yeri ve bütün güzellerin, güzelliklerin, elbette ki, Fâtimetü'z-Zehrâ'nın (yüzü pek güzel ve parlak) (her şeyden daha güzel olan) neslinin (soyunun), (en fazla) sevenidir”.

(Yaşadığı zamanın şereflilerinin ve itibar sahiplerinin emin makamı, sığınılacak yeri ve bütün güzellerin, güzelliklerin, elbette ki, Behrâ ve Bahârân kabilesine mensup Fâtimetü'z-Zehrâ'nın neslinin en çok sevenidir).

me'men-i mâne: emin makam, güvenilir yer.

muhıbb: seven,muhabbetli, dost sevgisi besliyen, sevgisi olan, (Muhıbb-i Ehl-i Beyt=Hz.Muhammed'in ailesini sevenler. (Ehl-i Beyt'e kızı, damadı ve torunları dahildir).

Behrâ kabilesi: Himyerlilerin başlıca altı büyük Kudaa birliğini ihtiva ederler ki bunlara Behrâ, Tenuh, Cuheyne, Ozre, Kelb, Beliy ve bunların tali kolları dahildir.⁷

Bahârân: bahar mevsimleri, şükûfe (turunç çiçeği); Çin ikliminde bir büthane adı; Türkistan da put ve ateşe tapılan yer; büt ve sanem manasınadır; sultanların harem dairesi; havası mutedil bir ada; duvarları, tavanları bir çok güzel resimlerle kaplanan, altınla süslenmiş ev.

Benî-Zehrâ: Zehrâ oğulları (Peygamberimizin kızı, Hz. Ali'nin hanımı, Hz. Fâtıma'ya lakab olmuştur. "Fâtımâtü'z-Zehrâ" yüzü pek beyaz ve parlak mânâsına gelir). Bu beyitte de Osmanlı Hânedânı'ndan söz ediyor:

11. *Medâr-ı saltanatdır tâc-dâr-ı mülket-i izzet*
Veliyyü'ş-şânı Sultân-ı Aziz'i Âl-i Osmân'ın

"Sultan Abdülaziz, yüce ülkenin pâdişahı, şan sahibi, Osmanlı Hânedânı'nın (en) muhterem sultanı ve hükümdarlığın (çevresinde dönülen noktası) merkezidir".

Âl-i Osman: yüksek mertebe sahibi; I. Osman'ın kurduğu, Osmanlı Hânedânı'na mensup.

Nişân-ı Osmânî: Birinci, ikinci, üçüncü, , dördüncü rütbeleri ile murassal bulunan "Osmânî" nişanı Sultan Aziz zamanında ve 1278 zilhiccesinde (1862) ihdas olunmuştur.⁸

12. *Müşârün bi'l-benâni âlemin zât-ı hümayûnu*
Odur memdûh ü mahbûbü'l-kulûbu tâc-dârânın

"(Sultan Abdülaziz Hân), cihânın tâç giyinmiş pâdişahları içinde en kuvvetlisi (kudret sahibi), *nûru kulûb-ı ümmetin kalbi*
Cüsûmun rûh ü cânı zîneti emsâr ü büldânın

"(Sultan Abdülaziz Hân), milletin göz nûru, (herkesin derin bir sevgi beslediği) bütün müslümanların kalbden sevdiği, cisimlerin rûhu ve cânı, büyük şehirlerin ve memleketlerin süsüdür. (güzelleştiricisidir)."

Kasidenin 14. beytinde Osmanlı Padişahı'nın, kendi milletinden olmayan kavimlere de nasıl yardım ettiğini görüyoruz:

⁷Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s. 61

⁸Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. İst., 1993 s. 695

14. *Diyâr-ı Maşrık'ın şems-i dirahşân-ı ziyâ-pâşî*
Meh-i tâbânî dehrin gevher-i mahmûdu şahânın

“(Sultan Abdülaziz Hân), Doğu Arap ülkelerinin (Mısır, Arabistan, Suriye, Irak, Bingazi vs.) nûr saçan parlak güneşi (hayat kaynağı), cihânın parlak ayı (dünyayı aydınlatan), pâdişâhların, övülmeye değer cevheridir. (Sultan Mahmud'dan gelme en değerlisidir.)”

Diyâr-ı Maşrık: Doğu Arap ülkeleri; Bingazi, Mısır, Arabistan, Suriye, Irak vs. gevher-i mahmûd:1. övülmüş cevher, 2. Sultan Mahmûd'un aslından. İki anlamda “teviriyeli” kullanılmıştır.

Kasidenin 15. beytinde 1862' de Kıbrıs Mutasarrıflığına tayin edilen Ziya Paşa'nın durumundan basediyor:

15. *Ziyâ Paşa ziyâ-dârı olurdu ber-hayât olsa*
Cenâb-ı nâşirü'l-envârıdır eyyâm ü devrânın

“Ziyâ Paşa, eğer sağlıklı olsaydı, (yaşıyor olsaydı) zamanın en güzel devlet yöneticisi olan Sultan Abdülaziz Hân'ın yardımcısı olurdu (yol gösterici olurdu).”

Ziyâ Paşa: Ali Paşa ile geçimsizliği vesilesiyle, 1861-62 (Recep 1278) tarihinde, saraydan uzaklaştırılır. Önce Zaptığe Müsteşarlığına tâyin olunur, on üç gün geçtikten sonra Atina Sefaretine tâyin edilir, cânı emniyette olamayacağı sebebiyle istifa eder, arkasından Kıbrıs Mutasarrıflığı tevcih kılınır. Oraya gider gitmez sıtmaya tutulur, iki yıl çeker, babası derd ve kederden vefat eder.

Ziyâ Paşa, Nisan 1862 de Kıbrıs Mutasarrıflığına uygun görüldü. Bundan böyle “paşa” ünvanını aldı. Orada, ziraatten esnafın kıyafetine kadar çeşitli alanlarda aktif çalışmalarda bulundu. Bir câmi ile bir de okul bina ettirdi ve şu tarih mazûmesini söyledi :

Kible-i hâcât-ı âlem Hazret-i Abdülaziz
Kim olunmakda yed-i lûtf ile dünyâ binâ
Kıbrıs'a lûtf olmak üzere mevki-i Aydalı'da
Eyledi bir ma'bed ile mekteb-i zîbâ binâ
Bende-i hâsı Ziyâ Kıbrıs'a vâli olmagın
Mu'temed oldu hitâma erdi bu vâlâ binâ⁹

16. *O şâhu seyr için berrî vü bahri bûs eder mehtâb*
Ziyâsı yüz sürer dergâhına hûrşîd-i rahşânın.

⁹ Önder Göçgün, *Ziyâ Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Bütün şiirleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara 1987, s. 3

“O pâdişâhı, seyredebilmek için, ay ışığı karaya ve denize mensup herşeyi aydınlatır (karaları ve denizleri öper) ve parlak güneşin ışığı ise (sarayının kapısının) eşiğine yüz sürer.”

(Ay ışığı (mehtap), o şahı seyretmek için kara ve denizleri öper, parlak güneşin ışınları onun dergahına yüz sürer.)

Ayın ve güneşin ışınlarını canlandırmış, teşhis sanatı var. Ayın ve güneşin ışıklarının padişahı görebilme sebebi olarak gösterilmesinde ise “Hüsn-i talil” sanatı var.

17. beyitte Peygamberimizin şairlerinin de, eğer Padişah’ı övmeleri mümkün olsaydı, mutlu olacaklarını belirtmektedir:

*17. Arapça söylesem evsâfını ashâb eder ashâb
Halâvet kesb eder rûh-ı revânî Kâ’b ü Hassân’ın*

“Onu Arapça olarak övsem, ashab imrenirler, Kâ’b ve Hassân’ın dolaşan ruhları da haz duyarlar”.

(Vasıflarını Arapça söylesem, Peygamberimizin ashâbı onu ashâbdan biri olarak kabul eder, Kâ’b ve Hassân’ın yürüyen ruhları da haz duyarlar).

Kâ’b: (Kâ’b ibn-i Züheyr) Meşhûr şâir ve bir Muallaka sahibi Züheyr b. Abî Sulmâ ile Kabşa bint Ammâr’ın oğlu. Kâ’b ile babasından başka, bu âile efrâdından on birinin daha şiirleri mevcuttur. Önceleri Peygamber aleyhine hicivler yazdı. Hicretin 9. senesinde, ânî olarak, Peygamberin bulunduğu bir câmiye gitti ve Bânat Su’âd (Su’âd uzaklaştı) diye başlayan meşhûr kasidesini okudu. Kendisinin ve Kureyşlerin medhini işitince, Peygamber fevkalâde mütehasis oldu ve “Burda” tesmiye edilen çizgili Yemen cübbesini onun omuzlarına attı. Bu kasîdenin bâzan “Bürde” adı ile zikredilmesi bundan gelmektedir.

Hassân: (Ebu’l-Hüssâm Hassân bin Sâbit el-Hazreci) Peygamberin şâiri olup, onu düşmanların hücumlarına karşı şiirleri ile müdâfaa etmesi dolayısı ile, bütün müslümanlar arasında fevkalâde bir şöhret ve hürmete mazhardır. Sahabeden olması dolayısıyla şâirler tarafından adı pek sık anılır.

Hz. Muhammed, topluma ve bireye zararı olan şiiri kesinlikle reddettiyse de, İslâm’a ve peygambere yönelik hicivlere karşılık veren şâir Hassân bin Sâbit’i (563? – 682?) benimsemiştir. Altmış sene câhiliyet, altmış sene İslâmiyet üzere yaşamış bir şâirdir. Müşrikleri yerip Peygamberimizi överdi. Divân şâirleri medhiyelerde veya na’tlarda Peygambere övgü yazarken kendilerini sahâbe-şâir Hassân b. Sâbit yerine koyar veya diğer bir vesile ile ondan bahsedebilirlerdi.¹⁰

¹⁰ Ahmet Talât Onay, Age, s. 66

(Hazret-i peygamber, İslâmiyeti kabul etmiş olan şâirler hakkında pek büyük iltifatlarda bulunur, huzurunda şiirler okutur, hatta Hassan b. Sabit'i müşrikler hakkında hicviye yazması için teşvik ederdi; bir def'a Kâ'b b. Mâlik, küffârın hicvi câiz olup olmayacağı hakkında ne düşünüldüğünü sormuş ve Hazret-i Peygamberden, "küffârı hicv, onlara lisanla ok saçmak mesâbesinde olduğu için cihâd fî sebili'l-lah hükmündedir". Cevâbını almıştır).¹¹

Yine 18. beyitte meşhur iki Arap hatibi, Kuss ve Sehbân'ın, Padişah'ı, zamanında bulunup kürsülerden övememiş olmalarını bir tâlihsizlik sayıyor:

*18. Hatîb-i minber-i vasfı olurdu her biri şimdi
Egerçi tâli' ü bahtı olaydı Kuss u Sehbân'ın*

"Eğer, Kuss ve Sehbân'ın tâlih ve bahtı olsaydı, her biri şimdi (Abdülaziz'in), hâl ve hususiyetlerini minberden okuyan hâtipler olurlardı".

Kuss ibn Sâ'ide: Yâd kabîlesinden "Arapların hakîm ve hakemi" lakabı ile anılan, efsâneleşmiş bir şahsiyet. Belâgati darb-ı mesel hükmüne girmiştir. Ayrıca Kuss'un Peygamberin yakında zuhûr edeceğini önceden haber verdiği de rivâyet olunmaktadır.

Sehbân: Sehbân-ı Bahlî derler. Vâil kabilesinden olup şiir ve fesâhatle meşhurdur. Beyne'l-Arab hitâbetle mahâret ve şöhret kazanmış zevâttandır. Hitâbetle mahâret kesb edenler hakkında Araplar Ahtabu min Sehbân diye mesel darbederler. Sahbân, iki muhârip kabile arasında saatlerce mümtedd uzun hutbe okumuş olduğu halde bu hutbede îrâd eylediği kelimâttan bir kelime bile îade ve tekrâr etmemiş olduğu mervîdir.¹²

Kasidenin 19. beytinde, Padişah'ın adaletinden söz ederken; Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'nin zamanında yaşadığı haksızlıklardan dolayı çektiği ızdıraplara değinip, eğer Abdülaziz'in devrinde yaşasaydı bunlar olmazdı diyor:

*19. Hanîfe ağlamazdı rûzgârın cevr ü zulmünden
Zamânında eğer Sâbit olaydı rûhu Nu'mân'ın*

"Eğer, Sâbit'in oğlu, Hanîfe'nin babası Nu'mân'ın rûhu (Abdülaziz'in) devrinde olsaydı, zamanın cefâ ve zulmünden ağlamazdı".

(Eğer, Hanîfe'nin babası Nu'mân'ın rûhu (Abdülaziz'in) devrinde sâbit (yaşıyor, yerinde duruyor) olsaydı, zamanın cefâ ve zulmünden ağlamazdı.)

¹¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1966, s. 241

¹² Ahmet Talât Onay, *Age*, s. 195

Hanîfe: (Ebû-Hanîfe), Hanefî mezhebinin kurucusu olup asıl adı “Nu’mân İbnü Sâbit” dir. (İslâm Ansiklopedisinde: “.....Fars, Türk yâhut başka bir kavme intisâbı açık değilse de, Arap olmadığı, fakat Araplar arasında doğup büyüdüğü muhakkaktır”. Denilmektedir).

(sâbit : hareketsiz, yerinde duran; ispat edilmiş, anlaşılmalı).

Sâbit, iki anlamda tevriyeli kullanılmıştır.

20. *O Sultân-ı celîlin bîşezâr-ı hıfz ü adlînde
Emân-ı cân ile âhû gezer yanında şîrânın*

“O, yüce Sultân’ın ormanları koruma ve adâletinde, arslanların yanında ceylan, cân emniyeti ile gezer.” (Adaletiyle ilgili)

21. *Zamân ü sâyesinde kimseye zulm eylemez kimse
Meger uşşâka tîr-i gamze-i hûn-rîzi hûbânın*

“Onun zamanında gölgesinde, aşıklara güzellerin kan dökücü süzgün bakışlarının okundan başka hiç kimse kimseye zulm eylemez.”

22. *Mezâlim ehlini te’dîb edip kaldırdı def’ etti
Denir nâm ü nişânı kalmadı mülkünde düzdânın*

“(Abdülaziz) zulm sahiplerinin (zulm edenlerin), terbiyesini verip, ortadan kaldırdı, kovdu. (Artık) Hırsızların O’nun ülkesinde ad ve belirtilerinin kalmadığı söylenebilir”. (Adâletiyle ilgili).

23. *Tecellî-tâli’-i iclâlini bilmezsen ey gâfil
Sü’âl eyle Kitâb-ı Hikmetinden İbn-i Tarhân’ın*

“Ey gâfil! (Abdülaziz’in) Allâh’ın lûtfuna nâil olma bahtlılığı hâlini bilmiyorsan, Farâbî’nin Kitâb-ı Hikmet’ini oku, öğren.”

(Onun ikbal sahibi, bahtiyar bir hükümdar olduğu belirtiliyor.)

Kitâb-ı Hikmet: “Kitâb fusûs al-hikam”, İstanbul’da (H.1291-M.1874) senesinde İsmail al-Husayn al-Fârâbî şerhi ile berâber, tab’ edilmiştir. (Fusûsü’l-Hikem: Muhiddîn-i Arabî’nin meşhur tasavvufî eseri).

Fârâbî: 870 veya 873 ile 950 yılları arasında yaşamış ve Aristo felsefesinin İslâm âleminde yayılmasına yol açmış büyük bir Türk filozofudur. Kendisine muallim-i sâni (felsefede Aristo’dan sonra ikinci üstad) ünvanı verilmiştir. Eserlerinin İbn-i Sînâ üzerinde büyük te’siri vardır. Eserlerini zamanının ilim an’anesi gereğince hep Arap diliyle yazmıştır. Kendisine garplılar: Alfarabius

derler. Kanun dediğimiz çalgının mücididir. Asıl adı, Ebû Nâsır Muhammed'dir. Uzlukoğlu Tarhan'ın torunudur. Babasının adı Muhammeddir.¹³

(Fârâbî. Fârâbî, Abû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzlug (870-950) bir Türk kumandanı (kâ'id) Muhammed'in oğludur.) (İslâm Ansiklopedisi ilgili madde)

Tarhân: Türkistan padişâhlarına mahsus bir isim ve Türklerden bir cemâat adıdır. Ve hattâ Tûrân ülkesine mahsus bir tâbirdir. Padişâhlar çok hoşlanmış olduğu kimseye veya bir büyük hizmet veyahut yardımı geçmiş adamın üzerinden yaptığı görevi kaldırıp ve memleketin ileri gelen genç, yakışıklı, seçkin delikanlılarını devlet (padişâh) adına ruhsatlı, izinli ve salâhiyetli eyler, huzûruna geldiklerinde ona hiçbir kimse engel olamaz, vakitli vakitsiz (olur olmaz), çekinmeksizin âilesiyle (huzura) girer çıkar. Ve teklifsiz konuşur ve huzurunda istek ve ricası te'sirli ve makbûl ve küçük suç ve cinâyeti suçunu bağışlama ve göz yumma (görmemezlikten gelme) davranışı içinde olur. Bu adama aralarında Tarhân dahi derler ve hâlâ Tarhûn denilen sebze de Tarhân denir.¹⁴

Terhân: Türkistan hanları tarafından büyük bir hizmette bulunan kimseye verilen lâkaptır. O, (Berat-ı Terhâni)' ye nâil olduktan sonra bütün vergilerden affedilir ve izinsiz padişâhın huzuruna girebilmek, kusurları hoş görülme, istekleri yerine getirilmek gibi imtiyazlara kavuşmuş. Meşhur hakîmlerden Ebû Nasr-ı Fârâbî'nin lâkabı yahut babasının adı; Çağatay Türklerinden bir ulus; Horasan lehçesinde reis manasınadır.¹⁵

24. *Hakîm-i re'feti nabz-âşinâ-yı tab'-ı âlemdir*
Nigâh-ı iltifâtdır tabîbi kâlib u cânın

“Cihânın yaratılışının hâlet-i rûhiyesini tanıyan merhametli bilginin (Abdülaziz'in) gönül alan bakışları, cânın ve vücûdun doktorudur.”

(Siyasetinin, dünya siyasetini kavrayışının ifadesi var.)

25. *Îlâc-ı himmeti rencîdegânın çâresâzıdır*
Şifâsıdır marîzânın devâsı derdmendânın

“(Sultan Abdülaziz'in), emek (himmet) ilacı, incinmişlere çâre bulan, hastalıkların şifâsı, dertlilerin devâsıdır”.

(Zayıfların, ezilenlerin koruyucusu olduğu ifade ediliyor.)

26. *Felâket-dîdegâni lûtf ile cebr etti mahv etti*
Keder îrâs eden âsârını feryâd ü efgânın

¹³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1992

¹⁴ Ahmed Asim Efendi, *Burhân-ı Katı*, C.I. s. 199

¹⁵ Ferheng-i Ziya, *Gencine-i Güftar*, c.1, s. 573

“(Abdülaziz) belâya uğramış olanları lütfiyle belâdan kurtararak, bağırıp çağırıp şikâyetçi olanların üzüntüye sebep olan eserlerini mahvetti”. (Adaletiyle ilgili).

27. *Vazâ'if bahş eder Bathâ vü Yesrib ehline her sâl
Kerîm-i kâm-bahşıdır Benî-Kahtân ü Adnân'ın*

“(Sultan Abdülaziz) her yıl Mekke ve Medîne ehline hizmetler ihsan eder, Kahtân ve Adnân oğullarının isteklerini cömertçe yerine getirir”. (Kendi ırkından olmayan Müslümanlara yaptığı hizmetler)

Bathâ: çakıl taşlı büyük dere; Mekke’de dağ arasında bulunan bir dere; dağ arasındaki dere; Mekke-i Mükerrreme.

Yesrib: Medîne-i Münevvere’nin Müslümanlıktan evvelki adı.

Benî-Kahtân: Kahtan oğulları.

Benî-Kahtan ü Adnân: Adnan ve Kahtan oğulları.

Kahtân: İslâmiyet devrindeki Araplarca “bütün Yemen kabilelerinin ceddî”; böylece, Kahtan, şimal Arapları’nın ırkî birliklerine remiz olan “Adnan” a tekâbül etmektedir.

Adnan: Arap şecerelerine göre, en son olarak hicret etmiş Arab-ı müsta’ribenin (İsmâ’îlî) ceddî.

28. *Me’âli bahr ü kânın keff ü destinden ibârettir
Dil-i deryâ-misâli mâye-dârı ebr-i nîsânın*

“(Sultan Abdülaziz’in), gönlü deniz misali, cömertlik mayası; maden ocağının ve denizin kaynağı da, elinin içi ve ayağının altından ibarettir. (yani parası çoktur).” (Zenginliği ve cömertliği)

29. *Menâmımda Halîl-i Çanderî’den ettim istifsâr
Dedi Abdülaziz Hân’dır Murâd’ı Şâh Orhân’ın*

“Rüyamda Çandarlı Halil’den sordum; Abdülaziz Hân, Orhan Gazi’nin Murâd’ıdır (arzusudur) dedi”.

“Murad” kelimesi, iki manada kullanılmış tevriyelidir. Hatta, îhâm da olabilir. (Abdülaziz’i Sultan I. Murad’a benzetiyor.)

Çandarlı: Osmanlı Hânedanı ile beraber tarih sahnesine çıkan ve takriben pek az fasıla ile, bir buçuk asırlık bir zaman, en yüksek ilmiye makamını ve vezir-i âzamlık mevkiini ellerinde tutmuş olan bir Türk ailesinin adıdır.

“ Bu yıllarda, bir din ve bilim adamı olan Çandarlı Kara Halil de, devletin gerek askerî teşkilâtının, gerekse sivil teşkilatının kurulmasında, Orhan Bey’e yardımcı olan önemli idare adamlarından biri idi”.¹⁶

¹⁶ İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1997, 3. Cilt, s. 351 - 352

murâd: istek, arzu, dilek; maksad, meram; manası bir tarafa bırakılarak, lafzı itibariyle söylenen söz. (1359-1389, Murâd I; babası Orhan Gazi, üçüncü Osmanlı Padişahı, Kosova meydan savaşında Sultan Murad şehit oldu).

*30. Meh ü meh-pâre-i sırr-ı Azîz ü izzini görse
Vücûhu beyz olurdu zenciyân ü ehl-i sevdânın*

“(Sultan Abdülaziz’in), sabırla gizli tuttuğu ay parçası, güzel yüzünü zenciler ve sevdâ ehli görse, yüzleri yumurta (gibi) olurdu, beyazlaşırdı.”

*31. Sevâd-ı zulmetin nûru vü şâmın mâh-ı tâbânı
Nigebânı Irâk u Bâbil ü Nînûy u Keldân'ın*

“(Sultan Abdülaziz), karanlığın siyahlığının (idâre ettiği büyük toplumun) nûru (ışığı) ve gecenin (Sûriye ve Lübnan ülkelerinin) parlak ayı; Irak’ın, Bâbil’in, Nînûy’un ve Keldan’ın koruyucusu”.

(Kendi yönetimi altında bulunan, ama Türk ırkından olmayan bütün Müslümanlara iyilikte bulunup, onları koruması ifade ediliyor.)

Şâm: Suriye ve Lübnan ülkeleri; Arapların “Dimaşk” dedikleri şehir. Suriyenin başkenti.

Irâk: Dicle nehrinden aşağı Basra’ya kadar Şat Suyu’nun iki tarafı.

Bâbil: Bağdat’ın aşağı tarafında bulunan ve büyücülüğünden dolayı, eski edebiyatımızda “Çeh-i Bâbil” olarak yer alan ve bir çok dillerin meydana gelmesi bakımından da masalda adı geçen “Bâbil Kulesi” nin bulunduğu, ilkçağdan kalma bir şehir.

Nînûy (Nînû): Iraktaki “Musul” şehri, veya Musul eyâletinde bir şehir.

Keldânîler: (Kaldeliler), Urfa civarında bir yerleşim yeri olan “Harrân” ve civarında hâkimiyet kurmuş olan eski bir kavmin adı.

Şâm kelimesi: gece, Sûriye ve Lübnân ülkeleri anlamında “tevriyeli” kullanılmıştır.

*32. Ma'âzı Kıbtiyân ü Kürdiyân'ın zât-ı ulyâsı
Melâzı Ermen ü Abzâniyân ü nesl-i Süryân'ın*

“(Sultan Abdülaziz Hân), Çingenelerin, Kürtlerin, Süryânîlerin soyunun, Abazaların ve Ermenilerin sığındığı kişidir”. (Yönetimi altında birçok kavim olduğu ifade ediliyor.)

Kıbtiyân: Çingeneler.

Kürdiyân: Kürtler (Kürd’ün c. Erkâd).

Ermeniyân: Ermeniler, Ermeni ülkeleri.

Abzâniyân: Abazalar.

Süryânî: eski Suriye (Şam) halkından, onların eski dinlerinden olanlar.

33. *Bir ednâ bendesi Necd ü Yemânî feth eder işte
Mededkârı vü savlet-bahşıdır kişver-güşâyânın*

Necd: Arap yarımadasının orta bölgesi.

Yemânî: Yemen ülkesine ait, onunla ilgili, Yemen ülkesi; güney kutbunda görünen bir küme yıldız.

“(Sultan Abdülaziz Han), cihângirlerin hücum bahşedeni ve yardımcısıdır. Şimdi en zayıf bir kölesi, Necd ve Yemen’i fetheder”. (Kahramanlığı ve ordusunun gücü).

34. *Erişdi Maskat ü San’âya sıyt ü satvet ü şânı
Hele Necd ü Yemende kalmadı esbâbı isyânın*

“(Sultan Abdülaziz Hân’ın), şânı, cesâreti ve şöhreti San’â’ya, Maskat’a ulaştı. Hele, Necd ve Yemen’de isyân sebepleri (hiç) kalmadı”. (Geniş ülkesinde hiçbir kargaşa ve karışıklığın olmayışı).

Maskat: Yemen kıyılarında bir liman.

San’â: Habeşliler Yemen’i istilâ ettikten sonra idarelerine baş şehir olarak seçtikleri şehir.

35. *Hudâ’nın mazhar-ı nasr-ı Azîz’idir bu şâhenşâh
Bu ma’nâ mündericdir Sûre-i Fethinde Kur’ânın*

“Bu Hâkan, Allah’ın zaferle, şereflendirdiği (Allah’ın Peygamberimize şanlı bir zaferle yardım ettiği gibi), Sultan Abdülaziz’dir (kerâmet sahibi mübarek zattır). Bu ma’nâ Kur’ân’ın Fetih Sûresi’nde bulunmaktadır”.

Sûre-i Feth: Kur’ân’da Fetih Sûresi.

Azîz, kelimesi; 1) Abdülaziz, 2) kerâmet sahibi mübârek zat, olarak iki anlamda “tevriyeli” kullanılmıştır.

36. *Diyâr-ı Hızr mevti hayy eder hıfz ü hirâsetle
Himâyet etmese hâli fenâdır ehl-i buhrânın*

“(Sultan Abdülaziz Hân) ölümsüzlük ülkesinde, ölüyü bekleme ve muhafazasıyla diri eder, (eğer) hasta olanlara sahip çıkmasa durumları (daha da) kötü olur (ölürler)” (Hastaları himaye etmesi.)

Hızr, Hızır: içenlere ölmezlik veren Âb-ı hayat’ı içmiş bulunan ve kul sıkıldığı zaman imdadına yetişmekle meşhur olan Peygamber.

Hayy: diri, zinde, canlı, hayatta olan; Allah’ın sıfatlarından, Cenâb-ı Hayy.

Ehli-i buhrân: ağır, tehlikeli ve fenalaşmış hastalar.

(“Hızır” kelimesi hem tevriyeli kullanılmış, hem de Hızır olayına telmih var).

37. *Sebâyı sî ederler nehy ü hıfzı olmasa mâni‘
Hamâsîdir arâzîsi Benî-Aylân ü Gafân’ın*

“Gafân ve Aylan oğulları kendi topraklarında kahramanlık destanları yazdırmış kabilelerdir. (eğer Sultan Abdülaziz Hân’ın), koruma ve yasakları engel olmasa üçü otuz ederler. (küçük problemlerden büyük isyanlar çıkarırlar)”. (Gücü ve otoritesi.)

Benî-Gafân (Gatafan): Gafân oğulları: Irak ve Kuzey Arabistan Arap kabilelerinden biri.

38. *Sebâyîler perîşân Himyerîler bî-nişân oldu
Yoğ idi bir nigehbânı Benî-Kehlân ü Hemdân’ın*

“Sebâlîlar perîşân, Himyerîler nişansız (bir belirtisi kalmamış); Hemdân ve Kehlân oğullarının (kabilelerinin ise), bir koruyucusu yoktur”. (Sahipsiz milletlere sahip çıkma). (Kaybolan toprakların geri alınması için düşünceleri).

Sebâyîler: (Sebalılar, M.Ö. 700-115) Arap yazarları Sebalîlar’ın Tavra’ta Nuh’un oğlu Sam torunlarından Yahtan ile aynı şahıs olduğunu kabul ettikleri Kahtan’dan indiklerini iddia eder ve bunlara el-Arab el-Mutaaribe adını verirler.

(İbn-i Hişam sıraladığı soy kütüğünde Sebalîları ve onların devamı olan Himyerîleri “Kahtan oğlu Ya’rub oğlu Yeşcub oğlu Sebs oğlu Himyer Kabilesi” şeklinde kaydediyor ve “buradaki Seba’nın adı Abdüşsems tarafından yapıldığı için kendisine Sebe lakabı verilmiştir” diyor.)¹⁷

Kehlân: Kehtanîlerin iki büyük kolundan biri olan Kehlanlılara dayanır. Kehlanlılar’ın soy kütüğü şöyledir: Kahtan oğlu Ya’rub oğlu Yeşcub oğlu Sebe oğlu Kehlan.¹⁸

Kehtanîler: Arabistan yarımadasının eski sakinleri olan Sâmilîlerden Kahtanîler diye anılan eski Sâmi uluslarının kurdukları medeniyet, gerek mahiyeti ve te’sir sahası itibariyle, gerekse mükemmelliği itibariyle bizi hayrette bırakacak bir önemi haiz bulunmaktadır.¹⁹

Kehtanîler: İki büyük kola ayrılır; 1) Hiyeriler, 2) Kehlanlılar. Hiyerilerle, Himyerîler başlıca altı büyük Kudaa birliğini ihtiva ederler ki bunlara “Behra, Temûh, Cuheyne, Ozre, Kelb, Beliy ve bunların tali kolları dahildir. Kehlan

¹⁷ Neşet Çağatay, *Age*, s.14.

¹⁸ Neşet Çağatay, *Age*, s. 62.

¹⁹ Neşet Çağatay, *Age*, s.27.

koluna ise büyük Tay grubu, Hemdan, Mezhic toplulukları, Lahm, Kinde, Âmile, Cüzam, Becile, Eş'ar ve büyük Ezd kolu dahildir ki bunlardan Ezd'in tali kolları çok önemlidir.²⁰

39. *Aceb mi Mekteb-i Harbiyeden neş'et edenlerden
Telâfi etmesi mâ-fât-ı mülkü bir kumandânın*

“Harbokulundan yetişen bir kumandanın ülkenin kaybını telafi etmesi (ziyanı karşılama) şaşılacak şey mi”?

Mekteb-i Harbiye : Harbokulu.

mâ-fât: fevt olan, kaybolan, elden çıkan şey. (telâfi-i mâ-fât=kaybedilen bir şeye karşı başka bir şey kazanma).

40. *Nola bu Mekteb-i Bahriyeden bir amiral çıksa
Re'îsi olsa Bahr-i Ahmer ü Deryâ-yı Ummân'ın*

“Deniz Harbokulundan bir amiral çıksa, Kızıldenizin ve Umman Denizinin (okyanusun) âmiri olsa ne olur”? (Mekteb-i Bahriye'nin önemi vurgulanıyor.)

(Abdülaziz bir donanma tutkunuydu. 1863 bütçesinin dörtte birini deniz kuvvetlerine ayırdı. Osmanlının gerileyen donanmasını dünyanın üçüncü donanması haline getirdi. Gemilerin sayısı arttı ama kendi tersanelerinde yapılmadığı için başarılı olunamadı).

41. *Nola sultanı zill-ı Hakk halife olduğun bilse
Uyûn-ı ibret-ârâsı açılrsa Berberistân'ın*

“Afrika'nın kuzeyinde oturan bütün halk, Sultan'ın yer yüzünde Allah'ın gölgesi, halife olduğunu bilse, kötü bir olaydan alınan dersi gören gözleri açılrsa ne olur”? (Osmanlı Sultanının aynı zamanda bir halife olduğunu da düşünerek bütün Müslüman toplumların saygılı, hürmetkâr olmaları isteği).

Zill-ı Hakk: Allah'ın gölgesi, dünyada Allah'ın gölgesi, yeryüzünde Allah'ın gölgesi; halifeler, hükümdarlar için kullanılır (büyükleme sözleri).

Berberistân: Afrika'nın kuzeyinde bulunan bir kavmin ülkesi (Afrika'nın bütün kuzeyinde –Mısır hâriç- oturan halktan olanların ülkesi).

(5. beyitte olduğu gibi; “Adaletli sultan, yeryüzünde Allah'ın gölgesi ve mızrağıdır” hadisine telmih vardır).

42. *Cebelden gûş edeydi sıyt ü şân ü bahtını Eyhem
Tanassur eylemezdi âhiri müllâk-i Gassân'ın*

²⁰ Neşet Çağatay, *Age*, s. 61-62.

“Eyhem, tâlihini, şanını ve şöretini Cebel'den (Cebele'yi kastediyor olmalı) işitseydi (dinleseydi), Gassanîlerin soyundan gelen (son hükümdar) son başkan olarak, İslâmiyetten ayrılıp Hristiyan olmazdı”. (Sultan Abdülaziz'in tâlihini, şanını ve şöretini, Hz.Mûsâ'ya dağdan gelen ilâhî bir ses gibi, mucize olarak işitseydi, İslâmiyetten ayrılıp Hristiyan olmazdı).

Cebele: Eyhem oğlu, son Gassanî hükümdarı.

Gassanîler: Gassanîleri Arap tarihçileri Güney Araplarından yani Kahtanîlerden sayarlar. Kahtanîlerin iki büyük kolundan biri olan Kehlanlılar, muhtelif kollara ayrılarak her biri bir tarafa göçüp yerleşti. İşte “Cefne b. Amr b. Âmir ki bu, Müzeykiya'dır. Bunlar Şam bölgesine gittiler. Gassanîler bunlardandır. Gassan adındaki bir pınar yakınına konduklarından bu adla anılırlar. Kurdukları Gassanîler Devleti 32 hükümdar çıkarmış ve 600 yıl hüküm sürmüşler. İlk hükümdarları M.500 yılında ölen Ebu Şemmer Cebele, son hükümdarları da, saltanatına M.636 yılında Halife Ömer b. Hattab devrinde son verilen Eyhem Oğlu Cebele'dir.

İlk başkanlarının adının Cefne oluşundan dolayı bu devlete, Cefne Oğulları Devleti de denir. Başkentleri Şam şehri idi. İslam tarihçileri Suriye akınları sırasında Cefne hükümdar soyundan Eyhem Oğlu Cebele adında bir emirden söz etmişlerdir. Halid b. Velid ile çarpışan ve sonunda İslam olan bu Cebele sonra Mekke'de hac sırasında bir olaya kızarak kaçıp Hristiyan olmuştur.

Gassanîler, Milâdın üçüncü yüzyılı başlarında Yemen'de sayıları pek çok olan barajlardan bazılarının yıkılması üzerine bir sürü Arap kabilesi kuzeye doğru göç etmişler, bunlardan bir kısmı Gassanîler, Hîreliler, Kindeliler devletlerini kurmuşlardır.²¹

Verilen tarihi bilgilerde son hükümdar “Cebele” gösterilmektedir ama beyitte son hükümdar olarak “Eyhem” anlaşılmaktadır.

“Cebel” kelimesinin dağ anlamına gelmesi münasebetiyle (Tûr-ı Sînâ : Sînâ dağı, “Sînâ yarımadasında Allah'ın tecellî ve Hz. Mûsâ ile tekellüm ettiği dağ”) Tur Dağı'nda Hz. Musa'ya tecellî vakî olması olayını hatırlatarak telmih yapmıştır.

43. *Görenler taht-ı şâhı yâd eder arş-ı Süleymânı
Serîr-i bî-nazîri tâcıdır kürsî nişânânın*

“Sultan Abdülaziz Han'ın, tahta oturmuş bütün padişahların tahtlarından (daha üstün) emsalsiz taht ve tâcını görenler, Süleyman Peygamberin tahtını anarlar”. (Sultanın gücünün, Hz. Süleyman'ın kudreti ile vurgulamak istiyor.)

²¹ Neşet Çağatay, *Age*, s. 63, 64, 65.

Süleyman: Beni İsrail peygamberlerindendir. Nübüvvetle saltanatı birleştirmiş bahtiyardır. Menkuldür ki, İsm-i a'zam yazılı hâtemi (yüzüğü) ile dünyaya, hatta bütün mahlûkata, rüzgârlara hüküm etmiştir. Tahtını rüzgârlar taşımıştır. Menkıbesi edebiyatımızın belli başlı mazmunlarındandır. (Mühr kimde ise Süleyman odur. Atalar sözü).

44. *Misâl olmaz âb ile gavta dârü'l-mülküne aslâ*
Semer kand'ın riyâz-ı Sogd'ı bâg-ı Şi'b'i bevvânın

“Şi'b kabilesinin Hindistan cevizi bağları, Semerkand'ın Sogd şehri bahçeleri (Abdülaziz'in başkenti) İstanbul'un su ile bahçeleri gibi asla olamazlar.”

Sogd: Türkistan'da bir şehir.
Dârü'l – mülk: başkent İstanbul.
Şi'b: Oymak (kabile)

45. *Riyâz-ı i'tikâd ü lâlezâr-ı dînini bilse*
Şakâyıktan ferâgat eyler idi nefsi Nu'mân'ın

“Gördüğü gelinciklerin manzarası çok hoşuna gittiği için toplanmasını yasaklayan Hîre hükümdarı Numân, eğer (Abdülaziz'in) imân ve inanç lâle bahçelerini görseydi fikrinden vazgeçerdi”.

(Gerçekten inanıp bağlanabileceği ve gönülden sevebileceği İstanbul'un lâle bahçelerini eğer Nu'mân bilseydi, korunmasını emir ve koparılmasını men etmiş olduğu gelincik bahçelerinden vazgeçerdi).

Şakayık: şakayık çiçeği, gelincik, lâle.
Nu'mân: İmam-ı A'zam'ın adı.

Lâle-i Nûmân, Şakâyıku'n-Nûmân: Gelincik çiçeğidir. Hîre mülûkünden, İslâm'dan evvel Irak-ı Arap'ta hükûmet kurmuş olan Nûmân bin Münzir, bir gün gezinti esnasında birçok gelincik çiçeği görmüş. Çiçeklerin manzarası çok hoşuna gittiği için toplanmasını men etmiş. Şakâyıkın Nûmân'a nisbeti bundan dolayı imiş.²²

Şakâyıku'n-Nûmân olayına “telmih” yapılmıştır.

46. *Nazîri var ise zât-ı hümayûnun haber versin*
Tevârîh- âşinâyânı keyân ü Pişdâdân'ın

“Tarihçiler, İran'ın, Keyân ve Pişdâdân gibi şahlarının geldiği sülalelerinde, Abdülaziz'in kutsal zatının bir benzeri varsa haber versin”.

²² Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 90.

Key: Büyük hükümdar, padişah, İran padişahlar sülalesinin ikincisi bu adla anılır. Bunlar “Keykubad, Keyhusrev” gibi isimlerin başına “key” unvanını alırlardı. Hepsine birden “Keyân” veya “Keyâniyân” denir. Daha sonra bu lakab bütün şahlara yakıştırılmıştır. Efsaneye göre bu adı ilk defa Rüstem'in babası Zal, Kubad'a vermiştir.

Pişdâdân: İran'da bazı hükümdarların geldiği sülale.

47. *Kırâ'at eyledim Şehnâme'yi evsâfını gördüm
Bütün Eşkâniyân ü Husrevân ü pâdişâhânın*

48. *Adâlede adil-i şehryârı görmedim hâlâ
Bizim ma'lûmumuz Nûşirevân'ı Âl-i Sâsân'ın*

“Şehnâme'yi okudum, bütün hükümdarların methini gördüm; Sasanilerden Nûşirevân'ı biliyoruz, ama padişahın adalettteki bir benzerini, eşini hala göremedim.”

Husrev (Husrevân): Nûşirevân'ın adı olmakla beraber, büyük hükümdarlara verilen bir unvandır.

Şehnâme: (Şâh-nâme) İranlı Firdevsi'nin ünlü manzum destanı.

Nûşirevân: İran'ın Sâsânî sülâlesine mensup bir hükümdardır. Adaleti ve futuhatı ile meşhurdur. Hz. Muhammed bunun zamanında dünyaya gelmiştir.

Sâsân: (Sâsânî) Nûşirevân, İran'ın Sâsânî sülâlesine mensup bir hükümdardır.

49. *Şebîh olmaz azîzü'd-devlete Behmen ile Dârâb
Esâmîsi okunmaz Erdivân ü Erdşîrân'ın*

“Devletin azizine Behmen ile Dârâb'inkiler benzeyici olmaz. Erdivân ve Erdşîr sülalesinden gelen padişahların da adları, namları okunmaz”.

Behmen: İran'ın Keyâniyân sülalesi hükümdarlarından İsfandiyar'ın oğlu Erdşîr'in lakabı.

Erd-şîr: Eski İran hükümdarlarından bir kaçının ismi.

Dârâb: (Dârâb II, Darius) Ölm. M. Ö. 406, İranlılar buna Dârâb derler. İranlılarca İsfandiyar'ın torunu ve Uzunelli Ardişîr'in oğludur. Avrupalılarca da Ardişîr'in yani Artaxerxes'in nikahsız kadından doğma oğlu sayılır. Atinalılara karşı İspartalılara yardım ettiği rivayet edilir.²³

Erdivân :Eski İran hükümdarlarından birinin adı.

²³ İbrahim Alâettin Gövsa, *Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi*, s. 536

50. *Bu nûr-ı dîde-i Mahmûd Hân'ı görse Firdevsî
Cinânı terk ederdi kasrını firdevs-i Rıdvân'ın*

“Firdevsi, Sultan II. Mahmud Hân'ın pek sevgili oğlu Abdülaziz'i görse, Rıdvân cennetini ve cennetin köşk ve bahçelerini terk ederdi.”

Rıdvân: Cennet'in kapıcısı olan büyük melek.

Firdevsî: İran millî destanı olan “Şehnâme” nin nâzımıdır. Adı Mansur, Hasan veya Ahmed'dir. Künyesi Ebülkasım'dır. Takriben 934-1020 yılları arasında yaşamıştır. Eseri muhtelif dillere, bu arada Türkçe'ye de çevrilmiştir.

SONUÇ

Mehmed Râşid Efendi, kaside türünün övgü anlamında iyi bir örneği olan “Nazîde” kasidesinde, güzel, tertipli bir plânla üç ayrı milletin (Türk, Arap ve Acem) eski kültürleriyle ilgili bazı bilgileri dile getirmiştir.

İslamiyetle ilgili inanç konularını ağırlıklı olarak ele alıp, az da olsa gelenek ve göreneklere de yer vermiştir. Bu kaside de, üç milletin bazı devlet adamlarını ve kahramanlarını, Osmanlı Padişahı Abdülaziz' le kıyaslamıştır. Şâir, bu mukayesede Osmanlı padişahını büyük mübalağalarla överek göklere yükseltmiştir.

Şair, kasidesinde milliyet kavramını ön plâna çıkartmış, kendi ırkıdan devlet adamlarını ve kahramanları gurur duyarak anlatmıştır.

Mehmed Râşid Efendi, bu şiirinde Osmanlı padişahlarını ve devlet adamlarını İslâmî inançlara bağlı olarak överken, İslâmiyet öncesi Türklerin devlet idaresi anlayışını ve Türk kahramanlarını da bazı beyitlerinde yücelterek öne çıkarmıştır.

Şâir Mehmed Raşid Efendi, yukarıda belirttiğim konular hakkında, okuyucularını bilgilendirmiştir.

KAYNAKÇA:

ARIKDAĞ, Zafer – AKÜNAL, Dündar; *Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah Şiirleri*, İstanbul 1944, s. 15.

ASİM, Ahmed Efendi, *Burhân-ı Katı*, c. I, s. 199.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ. Plan Proje Kataloğu Genel Sıralama 1088 numarayla kayıtlı “*Burdur Kaymakamı Mehmed Raşid Efendi'nin Sultan Abdülaziz için yazdığı 1289 nolu kaside*”

- ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s. 14, 27, 61, 62, 63, 64, 65.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1992.
- ERTEM, Ali, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İstanbul Kitabevi 1957, s. 171-200.
- FERHENG-İ ZİYA, *Gencine-i Güftar*, C.I, s.573.
- GÖÇGÜN, Önder, *Ziyâ Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.3.
- GÖVSA, İbrahim Alâettin, *Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi*, s. 536.
İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1997, 3. Cilt, s. 351-352.
- KARABEY, Turgut, *Ahmet Paşa, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yayınları Ankara 1999.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, s. 241.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı, Kelimeler, Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 90.
- ONAY, Ahmet Talât, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. İstanbul, 1993 s. 695.
- SOYKUT, İ. Hilmi, *Türk Şiirinde Unutulmaz Mısralar*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1968, s. IV.